

SZAJBÉLY KATALIN

## A francia diszkrimináció-ellenes szabályozás, különös tekintettel a 2000/43/EK Irányelvre

Az Európai Unió Tanácsa 2000. június 29-én fogadta el a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról szóló Irányelvet.<sup>1</sup> Az Irányelv végrehajtására három év állt rendelkezésre – a tagállamoknak 2003. július 19-ig kellett megalkotni az ehhez szükséges belső jogi szabályokat. Amellett, hogy a Bizottság erre vonatkozó jelentéseiből kiderül, hogy ez a folyamat a tagállamok többségében nem zárult le, azaz az anti-diszkriminációs szabályozás nem felel meg az Irányelvben foglaltaknak,<sup>2</sup> a legtöbb államban jelentős előrelépés figyelhető meg. Igen érdekes megvizsgálni azt, hogy az egyes, eltérő társadalmi, gazdasági és politikai háttérrel rendelkező országok milyen módon közelítették meg a faji alapú diszkrimináció elleni küzdelmet. Különösen érdekes e szempontból Franciaország, ahol a „szabadság, egyenlőség, testvériség” triásza az 1789-es forradalom óta sajátos színezetet ad a kisebbségekkel, a többségtől bármely szempontból különböző személyekkel szembeni bánásmódnak.

### *Egyenlőség-felfogás és kisebbségpolitika Franciaországban*

Ha a francia kisebbségi politikát röviden jellemezni szeretnénk, azt lehet mondani, hogy Franciaországban az egyéni jogokon, az állampolgárok jogegyenlőségén és a francia nemzet egységén alapuló felfogás uralkodik. A kisebbségek létezését erre, illetve a Köztársaság jelszavaként rögzített „szabadság, egyenlőség, testvériség” elveire hivatkozva tagadják. Így a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának aláírásakor Franciaország fenntartással élt a kisebbségi jogokra vonatkozó 27. cikk kapcsán, arra hivatkozva, hogy az az Alkotmány 2. cikkének értelmében nem alkalmazható, hiszen azzal ellentétes

---

<sup>1</sup> Az Irányelvet az Amszterdami szerződés 13. cikkének felhatalmazása alapján, egy három elemből álló intézkedés-csomag részeként fogadták el.

<sup>2</sup> Green Paper. Equality and non-discrimination in an enlarged European Union. Commission of the European Union Brussels, 28.05.2004. COM (2004)379 final – [www.europa.eu.int](http://www.europa.eu.int)

lenne az egyenlő állampolgárok között etnikai alapon különbséget tenni.<sup>3</sup> Hasonló fenntartással éltek a Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény kapcsán is.<sup>4</sup>

Ez az első pillantásra igen nehezen érthető (és elfogadható) felfogás belső logikáját tekintve világosabbá válik néhány példa által.

A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Kartája megalkotóinak a „kisebbség”-fogalmat elkerülő, és kizárólag a „kisebbségi nyelv” kategóriával operáló dokumentum szerkesztése során egyik fő szempont az volt, hogy a kisebbségek létét el nem ismerő államok számára is elfogadható dokumentum szülessen.<sup>5</sup> Ennek ellenére Franciaország hét évig fontolgatta a Karta aláírását. E hét év során három hivatalos szakértői jelentés készült a dokumentumnak a francia joggal való összeegyeztethetőségéről.<sup>6</sup> Az egyik szakvélemény, amelyet Guy Carcassone professzor 1998-ban, a miniszterelnök felkérésére készített,<sup>7</sup> a következőképpen foglalt állást. A Karta alapvetően összeegyeztethető az alkotmánnyal, azonban e konformitás annak függvényében változik, hogy miként értelmezzük a nyelvi jogok alanyául szolgáló csoport fogalmát. Így – mivel a Karta nem teszi lehetővé, hogy a közéleti nyelvhasználatot meghatározott területen élő csoportok számára biztosító rendelkezéséhez<sup>8</sup> fenntartást tegyenek – egy értelmező nyilatkozat tételét javasolja, amely rögzíti, hogy nincsen szó csoportjogok elismeréséről. A Kormány így is tett, kimondva, hogy a Karta nem a kisebbségek védelmére szolgál, hanem Európa nyelvi sokszínűségének megőrzésére, és a „nyelveket beszélők csoportja” kifejezés nem utal kollektív jogok elismerésére. Így a Karta az alkotmánnyal összhangban értelmezendő, amely kizárólag a francia népről szól, amelyet állampolgárok alkotnak származásra, fajra vagy vallásra tekintet nélkül<sup>9</sup>.

Az Alkotmánytanács számára azonban, amely a köztársasági elnök indítványára vizsgálta a Karta alkotmányosságát,<sup>10</sup> nem jelentett kellő garanciát ez az értelmezés, mivel az nem bír semmiféle kötőerővel. Így önmagában, a Kormány által adott értelmezésre tekintet nélkül vizsgálta a dokumentumot. Határozatában kimondja, hogy a Karta ellentétes az alkotmánnyal azáltal, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvet beszélők csoportjainak speciális jogokat ad azon

<sup>3</sup> Décret No. 81-77 du 29 Janvier 1981 – idézi JEAN MANUEL LARRALDE: La France et les langues régionales ou minoritaires. *Revue Belge de Droit Constitutionnel* 3/1999. 314. p.

<sup>4</sup> Décret No. 90-917 du 8. octobre 1990 – JEAN MICHEL LARRALDE: uo.

<sup>5</sup> NAGY KÁROLY: *Nemzetközi jog*. Püski Kiadó Budapest 1999. 296. p.

<sup>6</sup> JEAN MICHEL LARRALDE? i. m. 307. p.

<sup>7</sup> GUY CARCASSONE: Étude sur la compatibilité entre la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires et la Constitution. Rapport remis au premier ministre, dact., 1998 – Hivatkozik rá FERDINAND MÉLIN SOUCRAMANIEN: La République contre Babel. *Revue du droit public et de la science politique en France et en étranger*. 4/1999. 989. p.

<sup>8</sup> Regionális és Kisebbségi Nyelvek Kartája 21. cikk.

<sup>9</sup> Déclaration formulée par la France lors de la signature de la Charte Européenne des langues régionales ou minoritaires. – [www.conseil-constitutionnel.fr](http://www.conseil-constitutionnel.fr)

<sup>10</sup> Décision No. 99-412 DC, Charte européenne des langues régionales ou minoritaires. 15. juin 1999. – [www.conseil-constitutionnel.fr](http://www.conseil-constitutionnel.fr)

területeken, ahol e nyelveket használják. Ezáltal két irányból is sérti az alaptörvényt. Egyrészt ellentétes a köztársaság oszthatatlanságával, a törvény előtti egyenlőség és a francia nép egységének elvével. Másrészt pedig ütközik azzal az alkotmányos rendelkezéssel,<sup>11</sup> amely szerint a köztársaság nyelve a francia, azáltal, hogy nem csupán a magánszférában, hanem a közszférában is alkalmazandóvá teszi a kisebbségi nyelvet. Ez utóbbi értelmezés egyébként egyezik az Államtanács 1996-ban készített szakértői véleményével.<sup>12</sup> A Karta néhány egyéb rendelkezése kapcsán azonban úgy nyilatkozott az Alkotmánytanács, hogy mivel azok gyakorlatilag most is érvényesülnek Franciaországban, így alkotmányosnak minősülnek.

A hivatkozott rendelkezés alkotmányellenessége orvoslásának egyetlen módja az lett volna, ha a köztársasági elnök kezdeményezi az alkotmány módosítását. Ezt azonban – érthető módon – nem tette meg,<sup>13</sup> tekintve, hogy a köztársaság alapvető értékeinek módosításáról lett volna szó. Elméleti jelleggel azonban odáig is el lehet jutni, hogy amennyiben a köztársasági elnök élt volna e lehetőséggel, az Alkotmánytanács alkotmányellenes alkotmánymódosítás miatt semmisítette volna meg a módosító alkotmányerejű törvényt. Az alkotmány 89. cikkének (5) bekezdése ugyanis azt is kimondja, hogy a köztársasági államforma nem képezheti módosítás tárgyát, a módosítás pedig a köztársasági eszme lényegét érintette volna.<sup>14</sup>

Az Alkotmánytanács e határozata jelentős vitákat váltott ki mind a politikai, mind a szakmai közéletben.<sup>15</sup> Sokan támadták, de a francia kisebbségi jogi gondolkodást igen jól példázza az a reakció is, amely a volt jugoszláviai válságot hozza példának arra, hogy a nyelvi különbségek elismerése csírájában magában foglalja a szegregációt és az állam fragmentálódását.<sup>16</sup>

A francia álláspont következetes, ám némileg paradox jellegét jól szemléletesi Korzika ügye is. Az 1982-ben megkezdődött francia közigazgatási decentralizációs folyamat eredményeképpen 1991-ben Korzika is speciális státuszt kapott. Az Alkotmánytanács azonban elvi érveléssel leszögezte,<sup>17</sup> hogy az oszthatatlanság magában foglalja a francia nép egységét, amelyet francia állampolgárok alkotnak, fajra, vallásra vagy származásra tekintet nélkül. Azonban szigorúan pragmatikus, közigazgatási decentralizációs alapon, illetve a tartomány sajátos jellegét elismerve alkotmányosnak minősült, hogy Korzika saját, választott népgyűléssel, valamint önálló végrehajtó hatalommal rendelkező területi autonómiát kapott.

<sup>11</sup> Francia alkotmány 2. cikk.

<sup>12</sup> JEAN-MANUEL LARRALDE: i. m. 318. p.

<sup>13</sup> A köztársasági elnök 1999. június 23.-án jelentette be, hogy nem kíván élni e lehetőséggel. Uo. 307. p.

<sup>14</sup> FERDINAND MÉLIN-SOUCRAMANIEN okfejtése – Uo. 1000. p.

<sup>15</sup> Uo. 308. p.

<sup>16</sup> Uo. 996. p.

<sup>17</sup> DC 91-590 du 9 mai 1991 – [www.conseil-constitutionnel.fr](http://www.conseil-constitutionnel.fr)

A fentiek szerint nem meglepő a francia álláspont a XX. század folyamán bevándorolt különféle szocio-kulturális hátterű csoportokkal kapcsolatban. A hivatalos francia kisebbségpolitika a Dél-Európából (Olaszország, Spanyolország, Portugália), Afrikából (a volt gyarmatokról) illetve Európa keleti államai-ból és keletről (Románia, Törökország, Oroszország, Balti államok) érkező bevándorlók integrációjára törekszik.<sup>18</sup> Ez a francia nyelv elsajátításának, az állampolgárság minél gyorsabb megszerzésének támogatását, a társadalmi beilleszkedés, a foglalkoztatás elősegítését jelenti, szigorúan a jogok és kötele-ségek egyenlősége alapján. A sikeres integráció azonban gyakorlatilag asszimilá-cióhoz, azaz a társadalomba olyan módon történő beolvadáshoz vezet, amely-ben az eredeti kulturális különbségek megszűnnek, vagy legalábbis kiszorulnak a magánszférába.

*E kisebbségpolitika azonban, amellet, hogy elvi jelleggel vitatható, vagy éppen helyeselhető is lehet, nem vezet a diszkrimináció elleni harc szempontjából kívánatos eredményre.* A nemzeti, etnikai származáson, vagy éppen ettől nehezen elválasztható módon, vallási meggyőződésen alapuló hátrányos megkülönböztetés kétségtelenül jelen van a francia társadalomban. Különösen meghatározott csoportokat (török, maghreb, afrikai származású személyek) illetve általában a bevándoroltak gyermekeit, a többségükben már Franciaországban született, a francia nyelvet anyanyelvükként beszélő „második generációt”<sup>19</sup> sújtja.<sup>20</sup> Franciaországban a becslések szerint 4.155.000 muszlim vallású szemé-ly él, közülük körülbelül három millióan francia állampolgárok. Franciaor-szág lakosság száma 58.521.000 fő körüli.<sup>21</sup> Különösen jellemző a diszkrimi-náció az oktatás illetve a foglalkoztatás területén, egyes szociológusok megha-tározott szakmák etnicizálódásáról is beszélnek.<sup>22</sup> Hiába tiltja ugyanis a büntető törvénykönyv a faji származásra, vallási meggyőződésre vonatkozó adatok nyilvántartását,<sup>23</sup> a „látható” vagy éppen nevük alapján beazonosítható nemzeti vagy vallási kisebbségeket ez nem védi.

Úgy tűnik, a francia kisebbségpolitika saját csapdájába esett – egy külön-b-ségekhez, kulturális és nyelvi sokféleséghez szokott társadalomban sokkal in-kább reflexé válhat a tolerancia, mint egy olyan államban, ahol a nyelvek, kul-túrák, illetve az ezekhez kötődő vallási meggyőzések sokfélesége az állam egységének, végső soron a Köztársaság létének veszélyét jelenti.

<sup>18</sup> CYRIL KRETZSCHMAR – SOPHIE EBERMEYER – MATHIEU DEHOUMON: Résumé analytique de la directive de l'égalité sans distinction de race. État actuel en France. 16. janvier 2004 – In: [www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/fundamental-rights/pdf/legisl/mraceequality/france.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/fundamental-rights/pdf/legisl/mraceequality/france.pdf) 1.p.

<sup>19</sup> La „deuxieme génération” Uo.

<sup>20</sup> YAMINA SELMANI: Personal Account of Discrimination. – Presentation in the Final Workshop in project Implementing European Anti – discrimination Law. 6–8 May 2004 – In: [www.migpolgroup.com](http://www.migpolgroup.com)

<sup>21</sup> *The situation of Muslims in France.* – Open Society Institute 2002 Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection 74. p.

<sup>22</sup> YAMINA SELMANI: i. m.

<sup>23</sup> Code Pénal Art. 226-19

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a Franciaország milyen eszközöket választott a diszkrimináció elleni küzdelemre, illetve, hogy miként valósulnak meg az Irányelv rendelkezései a francia jogban.

## II. A diszkrimináció elleni küzdelem anyagi jogi szabályai

A francia antidiszkriminációs szabályozás alapvetően két részre oszlik, a represszív és a preventív szabályokra illetve intézkedésekre.<sup>24</sup> A represszív szabályok körébe a diszkriminációt a különféle jogágakban tiltó és szankcionáló jogszabályok tartoznak. A preventív rész olyan intézkedésekből áll, amelyek a diszkrimináció felismerése, okainak felderítése és az áldozatoknak való segítségnyújtás útján a diszkrimináció elleni harc stratégiáját jelentik. Preventív intézkedések csak 1998 óta léteznek, így jóval kevésbé kifejtett ez az ág, mint a represszív szabályok.

A represszív szabályozás alapvetően alkotmányos alapokon nyugszik, ezen túl pedig a büntetőjogi megközelítés dominanciája jellemzi. Egyéb jogágba tartozó rendelkezések csak másodlagosan kapnak hangsúlyt. Az alkotmányos rendelkezések rövid áttekintését követően érdemes részletesebben áttekinteni a diszkrimináció büntetőjogi szabályozását, tekintettel e megoldás igen kivételes voltára. Ezt követően pedig az Irányelv logikai rendszere alapján tárgyalom a francia szabályozást.

### 1. Alkotmányos alapok

A francia alkotmány<sup>25</sup> 1. cikke kiemelt helyen, a köztársaság alapértékeinek rögzítését követően deklarálja az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét. Tilt minden származási, faji vagy vallási alapú megkülönböztetést. Ezen túlmenően az alkotmány preambulumban megjelenik az 1789-es Polgári és Politikai Jogok Nyilatkozatára, valamint az 1946-os alkotmány preambuluma való hivatkozás. Így gyakorlatilag az ezekben foglaltak is alkotmányos erővel bírnak. A Deklaráció 1. cikke rögzíti, hogy minden ember szabadon született és szabad is marad, társadalmi különbségtételre pedig csupán közérdekből van lehetőség. Az 1946-os alkotmány preambuluma szintén megerősíti a Deklarációban rögzítetteket.

Az említett alkotmányos rendelkezések, bár nem túl kiterjedten és inkább kiegészítő jelleggel, de közvetlenül is alkalmazhatók a diszkrimináció elleni küzdelemben. Így például 1991-ban a Grenoble-i Fellebbviteli Bíróság fenntartotta

---

<sup>24</sup> LUCIE BROCARD: Le système français de lutte contre les discriminations. In: *Du principe vers la pratique*. Evaluation de la législation relative à la discrimination raciale et ethnique des différents États-membres de l'Union Européenne. Chapitre II. Juin 2001. 17. p.

egy polgármester felelősségének a megállapítását, mert nem engedélyezte, hogy maghreb gyerekek a város iskoláit, illetve menzáit látogassák.<sup>26</sup>

Az alkotmányos blokkhoz kapcsolódik számos, a hátrányos diszkrimináció tilalmát rögzítő nemzetközi egyezmény, amelynek Franciaország is részese.<sup>27</sup> Ezen egyezmények, az Alkotmány 55. cikke szerint a francia belső jog felett állnak.

Mindezen rendelkezések ellenére a diszkrimináció elleni küzdelemben speciális, az adott jogterületre illetve életviszonyokra vonatkozó szabályokra is szükség van.

## 2. Büntetőjogi megközelítés

A francia büntető törvény szerint tilos olyan személyes adatok nyilvántartása, amelyek fajra, politikai vagy vallási nézetre, valamely szervezetben való tagságra vagy az érintettek szokására vonatkoznak. E rendelkezéshez hasonlóan, a diszkriminációt tiltó rendszer gerincét alkotó rendelkezések legnagyobb része büntetőjogi szabályként jelenik meg.

Érdeemes röviden kitérni *a büntetőjog illetve a diszkrimináció elleni küzdelem lehetséges viszonyrendszerére*. A diszkrimináció elleni küzdelem egyik modellje a büntetőjogi megközelítés. Előnye lehet, hogy jelentős visszatartó erővel is bír.<sup>28</sup> A hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos büntető jogalkotás egyik legfőbb dilemmája, hogy önmagában a rasszista beállítódást, illetve az ebből adódó, büntetőjogilag önmagukban nem releváns cselekményeket büntessük-e, avagy csak az általában bűncselekménynek tekintett magatartások körében minősítő körülményként jelenjen-e meg a rasszista motívum.<sup>29</sup> E dilemmára három elv szerint adható válasz:<sup>30</sup> a maximum-elv kizárólag a diszkrimináció megvalósító cselekményeket szankcionálja büntetőjogilag, azaz a diszkrimináció tényén túl nem szükséges, hogy további büntetőjogi relevanciával bírjon az adott magatartás. A minimum-elv a véleménynyilvánítás szabadsága, illetve

<sup>26</sup> Hivatkozik rá SOPHIE RECHT: *Anti-discrimination legislation in EU Member States. A comparison of national anti-discrimination legislation on the grounds of racial and ethnic origin, religion or belief with the Council Directive – France* (Eds. Jan Niessen and Isabelle Chopin) Vienna, 2002. 11. p. – <http://eumc.eu.int>

<sup>27</sup> Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), ILO-Egyezmény (1958), Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Emberi Jogok Európai Egyezménye, Egyezmény a Faji megkülönböztetés Valamennyi Formájának Tilalmáról (1965), Egyezmény a Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Tilalmáról (1979).

<sup>28</sup> Az Európai Unió Bizottságának memoranduma a rasszizmus és idegengyűlölet tárgyában megalkotandó kerethatározat-tervezethez. – [www.europa.eu.int](http://www.europa.eu.int)

<sup>29</sup> RAINER NICKEL – ANDREA COOMBER – MARK BELL – TANSY HUTCHINSON – KARIMA ZAHİ: *European Strategies to Combat Racism and Xenophobia as a Crime*. April 2003 – [www.enar-eu.org](http://www.enar-eu.org) 8. p.

<sup>30</sup> Uo.

más alapjogok védelmében csupán a konkrét, büntetőjogilag öállóan is releváns cselekvésekben megnyilvánuló rasszista motívumot bünteti. Eszerint a rasszista nézetek elleni küzdelem legmegfelelőbb színtere a véleménycsere.<sup>31</sup> A két véglet között helyezkedik el az a – számomra leginkább elfogadható – nézet, amely szerint a büntetőjog alapvetően nem alkalmas komplex társadalmi problémák megoldására, viszont rugalmas eszközként szolgálhat a társadalomban megjelenő veszélyes tendenciák elleni küzdelemben.

Franciaország szabályozása a maximum-modellhez közelít. Ez a drasztikus, az „ultima ratio” eszközéhez nyúló megoldás meglehetősen furcsának tűnik egy alapvetően a szabadság eszméjén, liberális alapokon nyugvó állam esetén. Némi magyarázatul szolgálhat, hogy a francia büntetőjogi szabályokat az 1965-ös, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának tilalmát kimondó ENSZ Egyezmény hatására fogadták el.<sup>32</sup> További indoklásként hozható fel az a körülmény, hogy a diszkriminációt tiltó rendelkezések voltaképpen a köztársaság alapját képező jogegyenlőség, mint kiemelt fontosságú jogi tárgy védelmére szolgálnak. Mindez azonban nem ad kielégítő választ arra a kérdésre, hogy a diszkrimináció tilalmának a szabadságjogok alapkövének tekinthető szólásszabadsággal való ütközése esetén miért ad következetesen a hátrányos megkülönböztetés tilalmának elsőbbséget a francia jog.

A hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemre irányuló büntetőjogi rendelkezések három kategóriába sorolhatók: az emberiség elleni bűncselekmények,<sup>33</sup> a szoros értelemben vett diszkrimináció, mint bűncselekmény, illetve a „gyűlöletbeszéd” elleni küzdelem kategóriájába sorolható tényállások. Az emberiség elleni bűncselekményekkel nem foglalkozom, elsődlegesen magát a diszkrimináció bűncselekményét fogom tárgyalni, a „gyűlöletbeszéd”-típusú magatartások szabályozását csak annyiban, amennyiben az Irányelv végrehajtása szempontjából relevanciával bírnak.

## 2.1. A diszkrimináció, mint bűncselekmény

A tanulmány tárgyához kapcsolódóan kizárólag a faji vagy etnikai alapú, illetőleg az ezekhez gyakran szervesen kötődő<sup>34</sup> vallási alapú diszkriminációt tiltó rendelkezésekkel foglalkozom.

<sup>31</sup> Ez a nézet jelenik meg az Alkotmánybíróság 2004-es „harmadik gyűlöletbeszéd-határozatában”. [18/2004. (V.25.) AB határozat].

<sup>32</sup> Fiches pratiques du GELD: Discrimination et Code Pénal (28.05.2004) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>33</sup> Code Pénal Art. 211-1 – 213-5.

<sup>34</sup> A diszkriminációval foglalkozó kutatások általában felhívják a figyelmet arra, hogy a diszkrimináció bizonyos formái nem választhatóak el hermetikusan egymástól, sőt egymást súlyosítva jelentkezhetnek. Így pl. a nemi alapú illetve faji diszkrimináció együttes fennállása halmozottan súlyos diszkriminatív helyzetet eredményez a nők esetén. Ugyanígy a faji és vallási alapú diszkrimináció is szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódik egy adott kisebbség vonatkozásában, az esetek egy részében gyakorlatilag nem dönthető el, hogy az adott hátrányos megkülönböztetést

A diszkrimináció tilalma először az 1972-es, ún. Pleven-törvényben<sup>35</sup> jelent meg, amely a büntető törvénykönyv módosításával büntetni rendelt meghatározott magatartásokat, amennyiben ezek összefüggésben álltak a sértett meghatározott etnikai, nemzeti, faji vagy vallási csoporthoz való tartozásával illetve nem tartozásával. A diszkrimináció-tilalom által lefedett magatartások körébe tartozott az áruk, szolgáltatások nyújtásának megtagadása illetve feltételhez kötése, valamint az álláshirdetés, a munkaviszony létrehozásának megtagadása illetve az elbocsátás. 1977-ben a tiltott magatartások körét kiegészítették a gazdasági tevékenység folytatásának akadályozásával. A büntető törvény 1992-es átfogó reformja, amely 1994. március 1-én lépett hatályba, a jogi személyek diszkriminációját is tiltotta.

2001-ben egy, főként a munka világával kapcsolatos diszkrimináció-ellenes rendelkezéseket tartalmazó törvény<sup>36</sup> révén a külső megjelenésen illetve a vezetékneven alapuló diszkrimináció is tiltottá vált, sőt tovább bővült a foglalkoztatással kapcsolatos tiltott magatartások listája.

Az ezt követő jogalkotás gyakorlatilag a kialakult büntetőjogi diszkriminációs szabályozás gyakorlatban megmutatkozó hiányosságaira reagált. Mivel a diszkrimináció esetén alkalmazható büntetési tételek igen alacsonyak voltak, és az esetek nagy részében csekély pénzbüntetéssel is „megúszta” a diszkriminációt elkövető személy, egy 2003-as,<sup>37</sup> majd egy 2004-es törvény is szigorította a kiszabható büntetéseket. A 2004-es törvény, az ún. Loi Perben II.<sup>38</sup> egyéb jelentős változtatásokat is hozott.

Így a diszkrimináció bűncselekményének minősített esetévé vált, ha a nyilvánosság számára nyitva álló helyen tagadják meg az áruk vagy szolgáltatások nyújtását, illetve ha az ilyen helyre való belépést tagadják meg diszkriminatív módon, vagy kötik diszkriminatív feltételhez.

A francia szabályozást számos kritika<sup>39</sup> érte a tekintetben, hogy számos közönséges bűncselekménynek nincs rasszista motívumból elkövetett, minősített változata. A Perben II. törvény kiterjeszti a rasszista (és a homofób) motívumot, mint minősítő körülményt a halálos fenyegetés, a lopás és a rongálás bűncselekményeire.

A hatályos szabályzás értelmében büntetőjogilag releváns hátrányos megkülönböztetés eltérő bánásmódot jelent, amely a törvényben meghatározott okok-

menyiben idézte elő a bőrszín illetve az ahhoz kapcsolt vallási meggyőződés. – pl. *The Situation of Muslims in France* 71. p.

<sup>35</sup> Loi 72-546 de 1. Juillet 1972.

<sup>36</sup> Loi no. 2001-1066 du 16 novembre 2001 art.1 Journal Officiel du 17. novembre 2001

<sup>37</sup> Loi no. 2003-88 du 3 février 2003 visant à aggraver les peines punissant les infractions à caractère raciste, antisémite et xénophobe.

<sup>38</sup> Loi no. 2004-204 du 9 mars 2004 portant adaptation de la justice aux évolutions de la criminalité. Journal Officiel du 10. mars 2004.

<sup>39</sup> Lásd pl. ECRI – Second Report on France (Adopted on 10. Dec. 1999 – made public on 27. June 2000) – [www.coe.int](http://www.coe.int)



ból történik, másrészt pedig bizonyos életviszonyokban tanúsított magatartásokban jelenik meg.

A törvényben meghatározott okok közül a faji megkülönböztetés szempontjából jelentős lehet egyrészt a valamely etnikumhoz, nemzethez, fajhoz vagy valláshoz való vélt vagy valós tartozás illetve nem tartozás, másrészt a származás, megjelenés illetve a név alapján való megkülönböztetés.

A tiltott magatartások a következők: áru vagy szolgáltatás nyújtásának a megtagadása vagy diszkriminatív feltételhez kötése; gazdasági tevékenység rendes folytatásának az akadályozása; egy adott személy alkalmazásának megtagadása, szankcionálása vagy elbocsátása; diszkriminatív álláshirdetés illetve szakmai gyakorlatra vonatkozó kérelem diszkriminatív feltételhez kötött elbírálása; a szociális biztonságról szóló törvényben meghatározott helyekre való jelentkezés diszkriminatív elbírálása. Speciális, kizárólag minősített esetben érvényesülő elkövetési magatartás a törvény által biztosított jogosultság megtagadása.<sup>40</sup>

Súlyosabban minősül, ha a diszkriminációt egy természetes vagy jogi személy közhatalom letéteményeseként vagy közszolgáltatóként követi el, tevékenységének gyakorlása során amennyiben diszkriminatív cselekménye a törvény szerint járó jogosultság megtagadásában, vagy gazdasági tevékenység rendes folytatásának akadályozásában áll.<sup>41</sup> További minősített eset, ha a nyilvánosság számára nyitva álló helyen tagadják meg az áruk vagy szolgáltatások nyújtását, illetve ha az ilyen helyre való belépést tagadják meg diszkriminatív módon vagy kötik diszkriminatív feltételhez.

A diszkrimináció alóli kimentés lehetősége tevő esetek csupán az egészségügyi állapoton, nemen illetve fogyatékonyságon alapuló diszkrimináció esetén áll fenn.<sup>42</sup> Azaz a büntetőjogi szabályozásban nem érvényesül az Irányelvben<sup>43</sup> meghatározott valódi és döntő foglalkoztatási követelmények elve. Az Irányelv ugyanis lehetőséget ad a tagállamoknak arra, hogy a belső jog szerint ne essen a hátrányos megkülönböztetés tilalma alá az az eltérő bánásmód, amely egy konkrét foglalkoztatási tevékenység természetéből, vagy a munkavégzés körülményeiből adódóan valódi és döntő foglalkoztatási követelménynek számít, feltéve, hogy a cél jogszerű és a követelmény arányos. Eszerint tehát elvileg büntetőjogilag szankcionálható lehet az a producer, aki az Afrikában élő feketéről szóló filmjének főszerepére jelentkező fehér bőrű színészt elutasítja. (A büntetőjog általános elveit segítségül hívva azonban gyakorlatilag nem kerülne erre sor.)

Az alkalmazandó szankciókkal valamint az eljárási szabályokkal a későbbiekben, egy külön részben foglalkozom. Mindenképpen fontos azonban hangsú-

<sup>40</sup> Code Pénal Art.432-7.

<sup>41</sup> Code Pénal Article 432-7.

<sup>42</sup> Code Pénal Art. 225-3.

<sup>43</sup> Irányelv 4. cikk.

lyozni a diszkrimináció büntetőjogi megközelítésének egy fontos következményét – a büntető törvény általánosan kötelező erejénél fogva a tilalom mind a közszférában, mind a magánszférában tevékenykedő természetes és jogi személyekre kiterjed.

### 3. A diszkrimináció fogalma

Az Irányelv szerint diszkriminációnak minősül a közvetlen és a közvetett hátrányos megkülönböztetés illetve a zaklatás. *A francia jogban azonban nincs kifejezett meghatározás a közvetlen és közvetett diszkriminációra*, kizárólag a fentiekben taglalt büntetőjogi rendelkezésekből vezethető le a diszkrimináció valamiféle értelmezése. 2001-ig a közvetlen és közvetett diszkrimináció – elhatárolást sem tartalmazta a francia jog, bár egyes értelmezések szerint a büntetőjogban szereplő „bármely különbségtétel tilalma” a diszkrimináció valamennyi formájának, így a közvetett diszkrimináció tilalmát is jelenti.<sup>44</sup>

A diszkrimináció elleni küzdelemről szóló, nagyrészt a foglalkoztatás területére szabályokat tartalmazó 2001-es törvény<sup>45</sup> már alkalmazza a közvetlen és közvetett hátrányos megkülönböztetés kifejezéseket, azonban mindkét fogalom meghatározásával adós marad. További megszorítást jelent, hogy a közvetett hátrányos megkülönböztetés kizárólag a foglalkoztatással kapcsolatos jogviszonyokban tiltott.

Az Irányelv a következőképpen határozza meg a zaklatást:<sup>46</sup> „faji vagy etnikai származáshoz kapcsolódó nem kívánt magatartás (...) azzal a céllal vagy hatással, hogy egy személy méltóságát megsértse, és megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszegyenítő vagy támadó környezetet alakítson ki.”

A zaklatás fogalma 2002 óta szerepel a francia jogban. (A szexuális zaklatás már 1992 óta tilos.<sup>47</sup>) A zaklatás fogalmát a társadalmi modernizációról szóló törvény<sup>48</sup> az Irányelv rendelkezéseit alapul véve határozta meg, beiktatva e fogalmat a munka törvénykönyvébe,<sup>49</sup> a büntető törvénybe<sup>50</sup> és a köztisztviselők jogairól és kötelességeiről szóló törvénybe.<sup>51</sup>

A francia jogban tehát a következőket jelenti a zaklatás: olyan ismétlődő cselekvés, amelynek célja vagy hatása a munkakörülmények megromlása, amely alkalmas arra, hogy sértse a munkavállaló jogait, méltóságát, testi vagy szellemi egészségét vagy akadályozza szakmai továbbjutását.

<sup>44</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 15. p.

<sup>45</sup> Loi No.2001-1066 du 16 novembre 2001.

<sup>46</sup> Irányelv 2. cikk (3) bekezdés.

<sup>47</sup> Harcement moral dans la relation de travail. (25.05.2004) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>48</sup> Loi No. 2002-73 de la modernisation sociale du 17. janvier 2002.

<sup>49</sup> Art. L-122-49.

<sup>50</sup> Art. 222-33-2.

<sup>51</sup> Loi No. 83-634 du 13. juillet 1983 Art. 6.

E fogalom azonban több oldalról is szűkebb az Irányelv által kialakított fogalomnál. Egyrészt kizárólag a munkavállalókra (köztisztviselőkre) vonatkozik, másrészt pedig ismétlődő cselekvést követel meg. Univerzálisabb viszont a tekintetben, hogy nem követeli meg, hogy a magatartás faji vagy etnikai származáshoz kapcsolódjon. Nagyobb fokú védelmet nyújt annyiban, hogy a munkavállaló méltóságának megsértése nem konjunktív, hanem vagylagos feltételként jelenik meg, azaz a méltóság sérelmét kiválthatja például a szakmai továbbjutás akadályozása. Másrészt nem szükséges a sérelem bekövetkezése, elegendő, ha az adott magatartás alkalmas ilyen jellegű sérelem okozására.

A munkahelyi zaklatás mind a köz-, mind a magánszférában elkövethető, akár a felettes, akár munkatársak által.

A zaklatás egyéb, nem munkahelyi formáira, illetve a munkahelyi zaklatás fogalmába bele nem illő munkahelyi magatartásokra nincs speciális szabály, néhány általános tényállás keretében (pl. zsarolás, fenyegetés) kerülhetnek esetenként elbírálásra.<sup>52</sup>

#### 4. A hátrányos megkülönböztetésre adott utasítás

Az Irányelv 2. cikkének (4) bekezdése szerint „a személy elleni, faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetésre adott utasítás (...) megkülönböztetésnek minősül”.

*A hátrányos megkülönböztetésre adott utasítást, bár nincs ilyen módon egy konkrétan nevesített tényállásban megfogalmazva, nagyrészt lefedi az 1881-es Sajtótörvényben<sup>53</sup> illetve a büntető törvényben meghatározott magatartások összessége.* A magatartások megítélése annak függvényében alakul, hogy azokat nyilvánosan vagy nem nyilvánosan követték-e el, illetve vezettek-e konkrét eredményre vagy nem.<sup>54</sup> Fontos viszont kiemelni, hogy amikor diszkriminációra való felhívásról van szó, akkor ez a joggyakorlat szerint a büntető törvényben meghatározott diszkrimináció bűncselekményére való felhívást jelenti.<sup>55</sup> E megközelítés a védelem szintjének csökkenését eredményezi, hiszen a büntetőjogilag nem releváns egyéb diszkriminatív magatartásra való felhívást nem szankcionálja a francia jog.

Amennyiben *a felhívás nem vezetett eredményre, a nem nyilvánosan megvalósuló felhívás diszkriminációra, gyűlöletre vagy erőszakra egy adott személlyel vagy csoporttal szemben annak származása, valamely etnikumhoz, nemzethez, fajhoz vagy valláshoz való vélt vagy valós tartozása vagy nem tartozása miatt a*

<sup>52</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 18. p.

<sup>53</sup> Loi de 29. Juillet 1881, Art. 23., 24.

<sup>54</sup> A csoportosítást lásd SOPHIE RECHT: i. m. 19–20. p.

<sup>55</sup> A Semmitözék következő döntései: Cass.Crim., 12 April 1976, Cass. Crim., 22 May 1989 – SOPHIE RECHT: i. m. 19. p.

büntető törvény hatálya alá tartozik, és pénzbüntetéssel és a törvényben meghatározott mellékbüntetésekkel sújtható.<sup>56</sup>

Amennyiben a *felhívás nem vezetett eredményre, a nyilvánosan*<sup>57</sup> megvalósuló diszkriminációra, gyűlöletre vagy erőszakra való felhívás egy meghatározott származású vagy valamely etnikumhoz, nemzethez, fajhoz vagy valláshoz tartozó vagy nem tartozó személlyel vagy csoporttal szemben, az adott személy vagy csoport fentiekben felsorolt tulajdonsága miatt, a sajtótörvény 24. cikke szerint büntetendő. Sajátos joghézagot teremt, hogy ez esetben a jogalkotó elmulasztotta a vélt vagy valós tulajdonság kategóriáit bevonni a szabályozásba, így az adott személy vagy csoport tévesen vélt tulajdonságán alapuló felhívás nem tényállásszerű. Az alkalmazandó szankció egy év szabadságvesztés és/vagy 45.000 euró pénzbüntetés.

Amennyiben a felhívás *eredményes* volt, azaz a diszkrimináció bűncselekménye megvalósult, vagy legalább kísérleti szakba jutott, és a felhívást *nyilvánosan*<sup>58</sup> követték el, a diszkrimináció bűncselekményének részeseként felel a felhívó a Sajtótörvény 23. cikkének rendelkezései szerint.

Amennyiben a felhívás *eredményes* volt és a felhívást *nem nyilvánosan* követték el, a büntető törvényben meghatározott általános részességi szabályok szerint felel az elkövető, a diszkrimináció bűncselekményeként felbujtójaként. Gyakorlatilag tehát az eredményes felhívás mindkét esetében felbujtóként felel az elkövető, a nyilvános felhívás esetét azonban külön is nevesíti a sajtótörvény.

Láthatóan tehát ez az igen szövevényes és nem mindig következetes szabályozás összességében nagyrészt lefedi az Irányelv által meghatározott hátrányos megkülönböztetésre adott utasítás fogalmát.

## 5. A szabályozás tárgyi hatálya

A továbbiakban az Irányelv 3. cikke által lefedett életviszonyok francia jogi szabályozását tekintem át.

### 5.1. Foglalkoztatás

A munka világával kapcsolatosan a következő életviszonyokra terjed ki az Irányelv hatálya mind a köz-, mind a magánszektorban:<sup>59</sup>

- a) a nem önálló és önálló keresőtevékenységhez, illetve a foglalkoztatáshoz való hozzáférés feltételei – beleértve a kiválasztás kritériumait és a mun-

<sup>56</sup> Code Pénal Art. 625-7.

<sup>57</sup> A nyilvánosság fogalmát a törvény 23. cikke határozza meg.

<sup>58</sup> Lásd uo.

<sup>59</sup> Irányelv 3. cikk (1) bekezdés a)–d) pontok.

- kaerő-toborzás feltételeit –, a tevékenység fajtásától és a szakmai hierarchiában elfoglalt helytől függetlenül, beleértve a szakmai előmenetelt;
- b) hozzáférés minden jellegű és szintű pályaválasztási tanácsadáshoz, szakmai továbbképzéshez, a felsőfokú szakmai továbbképzéshez és átképzéshez, beleértve a szakmai gyakorlatot;
  - c) foglalkozási és munkakörülmények, beleértve az elbocsátásokat és a munkabért;
  - d) tagság és részvétel munkavállalói és munkaadói szervezetben vagy bármely szervezetben, amelynek tagjai egy bizonyos foglalkozást űznek, beleértve az ilyen szervezetek által nyújtott előnyöket.

Ahogy azt már a korábbiakban is láttuk, a diszkrimináció francia jog szerinti büntetőjogi szankcionálásának egyik területe a foglalkoztatás. A büntetőjogi védelemmel párhuzamosan, azt néhol megkettőzve érvényesül a munkajogi védelem. Míg a büntetőjogi védelem csupán az álláshirdetés, a szakmai gyakorlatra vagy egyéb esetben való alkalmazás, szankcionálás illetve elbocsátás területeit fedi le, a diszkrimináció elleni küzdelemről szóló 2001. évi törvény 1. cikke a foglalkoztatással kapcsolatos valamennyi életviszonyra kiterjeszti a diszkrimináció elleni fellépést.<sup>60</sup> Így a szabályozás hatálya alá tartozik a felvétel, elbocsátás, szankcionálás, szakmai gyakorlat, képzés, besorolás, munkabér, minősítés, osztályozás, szakmai előmenetel, a szerződés módosítása illetve megújítása és a tanúskodás diszkriminációs esetekben. A törvény azonban példálózó felsorolást alkalmaz, így gyakorlatilag a munkaviszonnyal összefüggő bármely diszkriminatív intézkedés tilos, még hozzá mind közvetlen, mind közvetett formában.

A fentiekén kívül, a munka törvénykönyve külön tiltja, hogy a belső vállalati szabályok diszkriminatív rendelkezéseket tartalmazzanak.<sup>61</sup>

A fenti szabályok mind a köz-, mind a magánszférára kiterjednek. Bár a közszolgálatra külön törvény vonatkozik,<sup>62</sup> a diszkriminációt tiltó, illetve az áldozatokat és a tanúkat védő rendelkezéseket ide is beiktatták, a munka törvénykönyvének módosításával egyidejűleg.

Láthatóan tehát az a) és c) pontban foglaltakat a fent vázolt szabályozás lefedi.

Ami az Irányelv 3. cikk (1) bekezdés b) pontjában szereplő viszonyokat, azaz a pályaválasztási tanácsadáshoz, szakmai továbbképzéshez stb. való hozzáférést illeti, ezek közül gyakorlatilag a pályaválasztási tanácsadáshoz való hozzáférésre nincsen speciális szabály a francia munkajogban. Mivel azonban a pályaválasztási tanácsadás voltaképpen szolgáltatás, így a büntetőjogi rendelkezések vonatkozhatnak e szolgáltatás diszkriminatív megtagadására vagy feltételhez kötésére.

<sup>60</sup> Beiktatva: Code du Travail Art. 122-45.

<sup>61</sup> Code du Travail Art. L122-45.

<sup>62</sup> Loi No. 83-634 de 13. juillet 1983.

A munkaadói, munkavállalói vagy egyéb szakmai szervezetben való tagság illetve részvétel vonatkozásában [d) pont] a francia jog nem tartalmaz speciális szabályokat, bár nem is került soha ezzel kapcsolatos eset napvilágra.<sup>63</sup>

A munka világához kapcsolódik az Irányelv 4. cikkében szabályozott valódi és döntő foglalkoztatási követelmények kérdése is. A faji megkülönböztetéssel kapcsolatosan a francia jogban ilyen kimentési lehetőség nincs.

## 5.2. Szociális védelem, szociális előnyök

Az Irányelv 3. cikkének e) és f) pontja foglalkozik a szociális védelem, beleértve a szociális biztonságot és az egészségügyi ellátást illetve a szociális előnyök kérdésével.

E területeken nem érvényesül külön diszkrimináció-ellenes szabályozás, de fontos, hogy a szociális védelem területén, állampolgárságtól függetlenül érvényesül az ellátásokra való jogosultság.<sup>64</sup>

## 5.3. Oktatás

Az oktatás területén hiányoznak a speciális diszkrimináció-ellenes törvények, a hátrányos megkülönböztetés elleni védelem alkotmányos alapú. Csupán két – jóval az Irányelv elfogadása előtt kiadott – miniszteri leirat<sup>65</sup> hívja fel a figyelmet az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés fontosságára. E leiratok hangsúlyozzák, hogy a tankötelezettség egyaránt vonatkozik a francia illetve a külföldi gyermekekre, és nem követelhető meg a szülők tartózkodási engedélye az iskolába való beíratás feltételeként.

Az oktatás kérdéséhez kapcsolódik az igen sok oldalról vitatott, az oktatási intézmények semlegességéről szóló, 2004 tavaszán elfogadott törvény is,<sup>66</sup> amely tiltja a közoktatási intézményekben a vallási hovatartozást „hivalkodóan” tükröző vallási jelképek használatát. E tilalom be nem tartása esetén végső szankcióként a tanuló kizárható az oktatási intézményből. Bár e tanulmány kereteit túlfeszítené e kérdés részletes ismertetése, annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a törvény csupán a feltűnő vallási jelképek használatát tiltja, a diszkrét jelképek továbbra is viselhetők az oktatási intézményekben. E szabályozás felveti a közvetett diszkrimináció gyanúját bizonyos vallási (illetve) faji csoportokkal szemben. Hiszen míg a keresztény érzület kifejezéseként nyakba akasztott apró kereszt nem hivalkodó, a muszlim fejkendő vagy éppen a zsidó kipa már nem tolerálható az új törvény szerint.

<sup>63</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 22. p.

<sup>64</sup> CYRIL KRETZSCHMAR: i. m. 4. p. és SOPHIE RECHT: i. m. 22. p.

<sup>65</sup> Circulaire No.84-246 de 16.Juillet 1984, No. 86-120 de 13. Mars 1986.

<sup>66</sup> Loi No.2004-228 du 15 mars 2004.

#### 5.4. Az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés

Az Irányelv 3. cikk (1) bekezdésének h) pontja a nyilvánosság számára hozzáférhető árukhoz és a szolgáltatásokhoz való hozzájutás, illetve ezek nyújtása körében említi a lakhatás kérdését is.

Az árukhoz illetve szolgáltatásokhoz való hozzáférésre első sorban büntetőjogi jellegű szabályok vonatkoznak Franciaországban.

A lakhatás kapcsán is érvényesülhet a büntetőjogi tilalom, a bérbeadás diszkriminatív megtagadása, illetőleg diszkriminatív feltételhez kötése esetén. A lakhatással kapcsolatos önálló anti-diszkriminációs szabályozást azonban a 2002-es társadalmi korszerűsítésről szóló törvény alkotta meg, módosítva a bérleti szerződésekről szóló törvényt.<sup>67</sup> E – nem büntetőjogi jellegű – törvény mind a köz-, mind a magánszektorban (ingatlanközvetítő vagy egyéni bérbeadás) tiltja a diszkriminációt. Nem minden típusú ingatlanra vonatkozik azonban a törvény, így például nem vonatkozik nyaralókra illetve kizárólag szakmai vagy üzleti használatra szolgáló helyiségekre.

#### 6. Pozitív intézkedések

Az irányelv 5. cikke kimondja, hogy „a teljes egyenlőség gyakorlati megvalósításának biztosítása céljából az egyenlő bánásmód elve nem akadályoz meg egyetlen tagállamot sem olyan különleges intézkedések fenntartásában és elfogadásában, amelyek a faji vagy etnikai származásból adódó hátrányok kiküszöbölésére és ellensúlyozására irányulnak.

*Franciaországban – tekintettel a fentiekben ismertetett egyenlőség-felfogásra – igen kevés ilyen jellegű intézkedés van, a létező intézkedések is inkább a gyakorlati szükségszerűség diktálta, főként szociálpolitikai jellegű lépések, amelyek a francia társadalomba való legteljesebb beilleszkedést szolgálják.*

Az oktatás illetve a lakhatás területein találunk ilyen pozitív jellegű intézkedéseket. Az oktatás területén kiemelt jelentőséggel bírnak az ún. *kiemelt oktatási térségek* (Zones d'Enseignement Prioritaire), illetve ezek hálózatai, valamint az ezekbe való bekapcsolódáshoz szükséges oktatási „sikerszerződés” (contrat de réussite).<sup>68</sup> E térségeket olyan környezetben hozzák létre, ahol sok első illetve második generációs bevándorló él.

E rendszer céljait az erről szóló miniszteri körlevél melléklete határozza meg. E célok a külső szemlélő által két kategóriába sorolhatók: az oktatási rendszerbe való beilleszkedést segítő, illetve a távlati, társadalmi integrációs

<sup>67</sup> Loi Marmaz – Loi No. 89-462 du 6. Juillet 1989.

<sup>68</sup> Circulaire no. 98-145 du 10-07-1998 Politique éducative – Relance de l'éducation prioritaire: mise en place des réseaux d'éducation prioritaire et des contrats de réussite. – [www.education.gouv.fr](http://www.education.gouv.fr)

szempontokat is tartalmazó intézkedések. Az iskolai sikert célzó intézkedések közé tartoznak: megerősíteni az egységes követelményrendszert annak érdekében, hogy mindenkinek azonos lehetősége legyen a tudás megszerzésére; elősegíteni az oktatási rendszerbe való korai bekapcsolódást az iskolai siker érdekében; pedagógiai segítséget nyújtani a sikertelenséggel leginkább fenyegetett tanulóknak; erősíteni a szülők és az iskola kapcsolatát, az iskolán kívüli tevékenységek kínálatának kidolgozása. Az oktatási siker mellett a távlati, társadalmi beilleszkedést, a „valódi franciává válást” is szolgálja a nyelv minél tökéletesebb elsajátítása, az állampolgári nevelés, amely magában foglalja az iskolai kárták, jogokat és kötelezettségeket tartalmazó kódexek elkészítését.

A szerződéseket a hálózat képviselői kötik meg az adott oktatási intézményekkel. A szerződés tartalmazza az elérendő célt (a miniszteri körözüvény által meghatározott keretek között), az ennek eléréséhez szükséges személyi és tárgyi feltételeket illetve alkalmazandó pedagógiai és képzési módszereket. A megállapodás három vagy négy éves időtartamra köthető, és részletesen szabályozza a kívánt cél elérésének lehetséges eszközeit, illetve a megvalósítás értékelésének módozatait. Nagyon fontos, hogy a szerződést megismerheti az iskolai közösség és a szülők, illetve az kiemelt térségben működő többi intézmény.

Szintén az oktatási hátrányok mérséklését szolgálják a Migráns Gyerekek Oktatásával Kapcsolatos Képzési és Információs Központok, illetve 2002-től ezek átalakult formája, a *Bevándorló és Utazó Gyerekek Oktatásának Tudományos Központjai*. A központokat 1975-ben hozták létre, eredeti funkciójuk az első generációs bevándorló gyerekek iskolai beilleszkedésének segítése volt. 1990-ben újrafogalmazták e szervek funkcióit,<sup>69</sup> gyakorlatilag mindazon diákok képzésével kapcsolatosan hatáskört kaptak, akik nehézségei szociokulturális tényezőkre vezethetők vissza. Így többek között a kiemelt oktatási térségek pedagógusai részére is tartottak képzéseket, adtak tanácsokat, nyújtottak segítséget pedagógiai programok kidolgozásához. 2002-ben ismét átszervezték e központokat.<sup>70</sup> Fő célcsoporttá a francia nyelvet nem megfelelően beszélő bevándorlók, valamint az utazó életmódot folytató gyerekek váltak. A központok feladatává vált az iskola és szülők közötti közvetítés az együttműködés elősegítése érdekében. Fontos – maga a 2002-es miniszteri körözüvény is kiemeli –, hogy a központ új célcsoportjainak oktatása nem a kiemelt oktatási térségek keretében történik, hanem különálló rendszert valósít meg.

Célcsoporttá váltak tehát a *nomád (többségükben roma/szinti) gyerekek* is. A közoktatási törvény 1998-as módosítása<sup>71</sup> értelmében a tankötelezettség főként oktatási intézmények keretei között valósul meg. Egy 2000-ben született törvény<sup>72</sup> pedig megkönnyíti az utazók számára a táborozás lehetőségét, lehetővé

<sup>69</sup> Circulaire no. 90-270 du 9 octobre 1990, modifié par la note du 17. décembre 1990.

<sup>70</sup> Circulaire no. 2002-102 du 25. 04. 2002.

<sup>71</sup> Loi No. 98-1165 du 18. Décembre 1998 – beiktatta a Code d'Education L122-1-es cikkét.

<sup>72</sup> Loi no. 2000-614 du 5. Juillet 2000.



téve, hogy akár 9 hónapig is lehessen egy helyben táborozni, elősegítve ezzel a rendszeres iskolába járást. Egy 2002-es körözüvény pontos szabályokat tartalmaz az utazó gyermekek oktatási intézményekben történő fogadására nézve, az óvodától egészen a középfokú oktatásig. E körözüvény lehetővé teszi, hogy a gyerekek ott járjanak iskolába, ahol éppen táboroznak, akár egyetlen napra is. Emellett kísérleti jelleggel egyéb megoldások is érvényesülnek az utazó gyerekek oktatásának elősegítésére,<sup>73</sup> így a távoktatás bizonyos formái vagy éppen a családokat követő „kamion-iskolák”.

Bár a roma népesség tradicionálisan a leginkább diszkriminált és a leghátrányosabb helyzetből induló kisebbség Európában, kérdéses lehet, hogy az utazók oktatásának elősegítésére irányuló intézkedések a faji vagy etnikai származásból adódó hátrányok kiegyensúlyozására irányulnak-e, így szűk értelemben az Irányelv 5. cikkének hatálya alá tartoznak-e. Hiszen e gyermekek hátrányai voltaképpen életmódjukból erednek, amely elválaszthatatlan az utazók kultúrájától, és a kultúra által etnikai hovatartozásuktól. Eszerint inkább – a 2000/78/EK Irányelv<sup>74</sup> terminológiáját alkalmazva – ésszerű alkalmazkodásról beszélhetünk. A francia egyenlőség-fogalomból kiindulva mindenesetre *a francia kisebbségi jog talán legmesszebbmenő eredménye, hogy a nomád életvitelt, mint életmódbeli hagyományt elfogadva, rugalmasan, az adott csoport normáihoz igazodó szabályokat alkot, ahelyett, hogy az adott csoport alkalmazkodását várná el a többségi normákhoz.*

A lakhatás területén a bevándorlóknak nyújtott speciális lakhatási támogatási politika érvényesül.<sup>75</sup>

### 7. A minimális követelményeket meghaladó intézkedések

Az Irányelv 6. cikke lehetővé teszi olyan intézkedések bevezetését vagy fenntartását, amelyek az egyenlő bánásmód szempontjából kedvezőbbek, mint az Irányelvben meghatározottak.

A francia védelmi rendszer annyiban lép túl a minimum-követelményeken<sup>76</sup>, hogy a szociális ellátások, illetve speciális intézkedések alanyai bevándorlók, francia állampolgársággal (még) nem rendelkező személyek is lehetnek, annak ellenére, hogy az Irányelv rendelkezései nem vonatkoznak az állampolgárságon alapuló eltérő bánásmódra.

<sup>73</sup> *Scalarisation des enfants du voyage* (29.04.2004) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>74</sup> A Tanács 2000. november 27.-i 2000/78/EK Irányelve a foglalkoztatás és munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról.

<sup>75</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 25. p.

<sup>76</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 26. p.

### III. Eljárási és szervezeti rendelkezések

Az Irányelv második fejezete rögzíti a sérelem orvoslására irányadó szabályokat, így az egyenlő bánásmód elvének sérelme esetén a bírói vagy közigazgatási, esetleg békéltető eljárás útján való jogérvényesítést, a közérdekű kereset lehetőségét, a bizonyítási teher megoszlását és a megtorlással szembeni védelmet. Az Irányelv záró rendelkezései körében, a 15. cikkben szól az alkalmazandó szankciókról.

Ahogy az már a francia diszkrimináció-ellenes anyagi jogi jellegű szabályok áttekintéséből is láthatóvá vált, *a diszkrimináció-tilalom megsértésének eltérő eljárásjogi következményei lehetnek, attól függően, hogy milyen jellegű életviszonyról is van szó.* Sok esetben akár egymás mellett is létezhet több jogérvényesítési lehetőség. Így például a lakhatással kapcsolatos ügyekben (az ügy körülményei függvényében), illetve munkahelyi zaklatás esetén egyaránt indítható polgári jogi jellegű eljárás és büntetőeljárás. A továbbiakban nem az egyes eljárásokat tekintjük át, hanem az Irányelv által meghatározott szempontrendszer alapján vizsgáljuk az eljárások jellegzetességeit.

#### 1. Az eljárás indítására jogosult személyek

Az eljárás kezdeményezésére jogosult személyeknél alapvető kérdés, hogy azon egyesületek, szervezetek vagy egyéb jogi személyek, amelyeknek törvényes érdekükben áll az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése a sértett nevében vagy támogatójaként, a sértett beleegyezésével felléphetnek-e az egyenlő bánásmód sérelme esetén lefolytatott eljárásokban.<sup>77</sup>

A francia jog szerint a következő személyek jogosultak eljárást kezdeményezni:

- Az *áldozat* valamennyi eljárás kezdeményezésére jogosult. A büntetőeljárás specialitásaként jelenik meg, hogy az áldozat egyaránt lehet *természetes és jogi személy*. A jogi személy azonban csupán tagjain keresztül tekinthető áldozatnak, tehát amennyiben a jogi személyt tagjai faji vagy etnikai hovatartozása miatt éri hátrányos megkülönböztetés.<sup>78</sup> Tehát büntetőeljárásban a jogi személyek elsődlegesen áldozati minőségükben léphetnek fel.

- Büntetőeljárást az *ügyész* is kezdeményezhet.

- A *szakszervezet* mind a munkavállalással összefüggésben álló büntetőeljárásokban, mind a munkaügyi eljárásokban felléphet, beleértve a zaklatással kapcsolatos eljárást.<sup>79</sup> Munkavállalással összefüggő büntetőeljárásban akkor, ha a diszkriminatív cselekmény közvetlenül vagy közvetve sérti az általuk képviselt

<sup>77</sup> Irányelv 7. cikk (2) bekezdés.

<sup>78</sup> Code Pénal Art. 225-1.

<sup>79</sup> Code du Travail Art. 122-53.

selt szakma érdekeit.<sup>80</sup> Munkaügyi eljárás indítására diszkrimináció esetében a törvény általános jelleggel feljogosítja a szakszervezetet, tehát nem követeli meg a szakma érdekeinek sérelmét. A munkaügyi eljárás indításának feltétele, hogy a szakszervezet írásban közölje ebbéli szándékát a sértettel, aki 15 napon belül nem fejezi ki tiltakozását. Az eljárás folyamán a sértettnek bármikor jogában áll beavatkozni.<sup>81</sup> Zaklatás esetében a szakszervezet eljárás-indításának feltétele a sértett írásbeli beleegyezése, aki az eljárás bármely mozzanatában beavatkozhat és véget vethet az eljárásnak.

– Büntető- és munkaügyi eljárás indítására egyaránt jogosultak azok a *civil szervezetek*, amelyek legalább öt éve működnek, és amelyek alapító okiratban rögzített célja a diszkrimináció elleni küzdelem.<sup>82</sup> Büntetőügyek körében jogosultak eljárást indítani a diszkrimináció bűncselekménye illetve minősített esetei, a hátrányos megkülönböztetésre adott nyilvános utasítást lefedő esetben, illetve azokban az esetekben, amikor a rasszista motívum minősítő körülményként jelenik meg. Büntetőeljárás esetében mindenképpen szükséges a sértett beleegyezése, illetve amennyiben a sértett kiskorú, szülőjének vagy törvényes képviselőjének hozzájárulása. Munkaügyi eljárás indítása esetén az áldozat írásos beleegyezése szükséges, aki az eljárás folyamán bármikor beavatkozhat és véget vethet annak.

## 2. Ki ellen indítható eljárás?

Mind büntető, mind polgári jogi jellegű eljárások kezdeményezhetők *természetes vagy jogi személlyel szemben*. A jogi személyek akkor vonhatók büntetőjogilag felelősségre,<sup>83</sup> ha képviselőjük vagy szervük a jogi személy érdekkörében követi el a diszkriminatív cselekményt. Fontos, hogy a jogi személy felelősségre vonása mellett a bűncselekmény elkövetésében tettesként vagy részesként szerepet vállaló természetes személy felelősségre vonására is sor kerül.<sup>84</sup> A gyakorlati jogalkalmazásban ezzel kapcsolatosan gondot okoz, hogy az állam illetve helyi önkormányzatok nem vonhatók büntetőjogilag felelősségre, csupán az alkalmazásukban álló magánszemély. Őt elítélik, de gyakran rendszerszerű diszkriminációról van szó, amely az adott állami szerv működésének egészét jellemzi.<sup>85</sup> 1994–99 között a közhatalom csupán egyetlen letéteményesét ítélték el, kis összegű pénzbüntetésre.<sup>86</sup> Némi bizakodásra ad azonban okot az a 2003 tavaszán hozott ítélet, amely 4 hónap felfüggesztett szabadságvesztést és 300 euro pénzbüntetést szabott ki azzal a polgármesterrel szemben, aki faji illetve

<sup>80</sup> Code du Travail Art. L411-11.

<sup>81</sup> Code du Travail Art. L122-45-1.

<sup>82</sup> Code de Procédure Pénal Art. 2-1 és Code du Travail Art. L122-45-1.

<sup>83</sup> Code Pénal Art. 225-4.

<sup>84</sup> Code Pénal Art. 121-2.

<sup>85</sup> LUCIE BROCARD: i. m. 19. p.

<sup>86</sup> Uo.

vallási diszkriminációt követett el, mivel nem engedélyezte a házasságkötést szombattól eltérő napokon.<sup>87</sup>

### 3. Az eljárás indítására nyitva álló határidő

Büntető eljárás indítására a bűncselekmény elkövetésétől számított három éven belül kerülhet sor. Kivételt képeznek a diszkriminációra való felhívást megvalósító bűncselekmények, amelyeknek 2004-ig csupán három hónapos volt a határidejük.<sup>88</sup> Elméletileg ez kizárólag a nyilvánosan elkövetett, tehát a sajtótörvény szerint minősülő bűncselekményekre vonatkozott, a joggyakorlat azonban a nem nyilvánosan elkövetett bűncselekmények vonatkozásában is e határidőt alkalmazta.<sup>89</sup> Mivel e határidő rövidsége nagymértékben nehezítette a jogérvényesítést, a Perben II. törvény egy évre felemelte.

A polgári jogi jellegű, így a munkaügyi eljárás indításának általános határideje harminc év,<sup>90</sup> amennyiben viszont a munkabér kifizetésére is irányul az eljárás, úgy öt év.<sup>91</sup> A lakhatással kapcsolatos ügyekben az elévülési idő 10 év.<sup>92</sup>

### 4. A bizonyítási teher

A bizonyítási teherrel kapcsolatban az Irányelv 8. cikke előírja, hogy a tagállamok nemzeti igazságszolgáltatási rendszerükkel összhangban hozzák meg a szükséges intézkedéseket, hogy az alperesnek kelljen bizonyítania: nem sértette meg az egyenlő bánásmód elvét, amennyiben azok a személyek, akiket állításuk szerint sérelem ért, a bíróság vagy más hatóság előtt olyan tényeket bizonyítanak, amelyek alapján vélelmezhető, hogy közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetés történt.

*A diszkrimináció-tilalom büntetőjogi megközelítésének egyik szembeűnőbb hátulütője az, hogy ezen eljárásban a bizonyítási teher megfordítása fogalmilag nem lehetséges.* Az ártatlanság vélelmének elve pedig nem csupán a diszkriminációt megvalósító cselekmény, hanem a diszkriminatív szándék kétséget kizáró bizonyítását is megköveteli, tekintve, hogy a büntetőjog csupán a közvetlen diszkriminációt szankcionálja. Így a büntetőeljárásokban a sértett illetve az ügyész bizonyítja a diszkriminációt, és ez a terhelt beismerő vallomásának hiányában szinte lehetetlen vállalkozás.<sup>93</sup> A diszkriminatív cselekmények egyik jellegzetessége ugyanis éppen rejtőzködő jellegük: „a jogellenes motívum

<sup>87</sup> Condamnation pour discrimination municipale dans les mariages (14.03.2003) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>88</sup> Loi de 29. juillet 1881 Art 65.

<sup>89</sup> LUCIE BROCARD: i. m. 21. p.

<sup>90</sup> Code Civil Art.2262.

<sup>91</sup> Code du Travail Art. L143-14; Code Civil Art. 2277.

<sup>92</sup> Code Civil Art. 2270-1.

<sup>93</sup> Fiches pratiques du GELD: Discrimination et Code pénal (28. 05. 2004.) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

ugyanis nem jelentkezik nyíltan, hanem a hátrányokozás rendszerint más, társadalmilag elfogadott indok leple alatt valósul meg”.<sup>94</sup>

2001 óta érvényesül a bizonyítási teher megosztása a *munkaügyi bíróság eljárásában*. Eszerint a munkavállaló illetve az adott állásra vagy szakmai gyakorlatra jelentkező személy bizonyítja a közvetlen vagy közvetett diszkriminációt valószínűsítő tényeket, az alperes pedig bizonyítja, hogy a döntésében olyan objektív indokok vezérelték, amelyek távol állnak mindennemű diszkriminációtól. A bíró szükség szerint vizsgálatot rendelhet el a történetek tisztázására.<sup>95</sup> A bizonyítási teher ekként történő megosztása megfelel az Irányelv követelményeinek.

A bizonyítási teher megfordításának újabb eseteit vezette be a társadalmi modernizációról szóló 2002-es törvény a *lakhatással kapcsolatos diszkrimináció* valamint a *zaklatás* esetében. A törvény 158. cikke a bérleti szerződésekről szóló törvénybe a következő rendelkezést vezette be: jogvita esetén az a személy, aki úgy véli, hogy a bérbeadás megtagadása diszkriminatív okra vezethető vissza, előadja azokat a tényeket, amelyek valószínűsítik a közvetlen vagy közvetett diszkrimináció megvalósulását, és a másik félnek kell bizonyítania, hogy a döntése indokolt volt. A bíró szükség esetén további vizsgálatokat rendelhet el.<sup>96</sup> A zaklatással kapcsolatban hasonló rendelkezéseket<sup>97</sup> iktatott be a 2002-es törvény 169. cikke.

A törvény e rendelkezései az Alkotmánytanács elé kerültek, amely a következő megállapításokat tette:<sup>98</sup> Mivel az indítványozó az ártatlanság védelmének sérelmét vélte felfedezni a fenti rendelkezésekben, az Alkotmánytanács megerősítette, hogy a bizonyítási teher megosztása – a törvény szövegezésének megfelelően – kizárólag jogvitákban, azaz a lakhatással és zaklatással kapcsolatos polgári jogi jellegű eljárásokban lehetséges, büntetőeljárásokban nem. Így az ártatlanság védelme nem sérül. Majd rögzítette a bizonyítási teher megosztását kimondó rendelkezések (kissé tautológikus) alkotmányos értelmezését. Eszerint a felperest nem mentik fel teljesen a tények bizonyítása alól. Az alperes pedig lehetőséget kap arra, hogy igazolja, a döntése indokolt volt, vagy az ingatlanával való rendes gazdálkodás szerint (lakhatással kapcsolatos ügyekben) vagy pedig objektíve igazolható olyan indokokkal, amelyek távol állnak a zaklatástól. Kétség esetén a bíró jogosult vizsgálat elrendelésére. Az Alkotmánytanács álláspontja szerint csak ilyen szűk értelmezés mellett mondható,

<sup>94</sup> In: Szakvélemény az Im/HÁTIV/2002/TÜ/472. szám alatt közzétett, Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről szóló törvény koncepciójáról. – In: Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről 2002. január 1.–december 31.; 3. sz. melléklet – 253. p.

<sup>95</sup> Code du Travail Art. 122-45.

<sup>96</sup> Loi No. 89-462 du 6. juillet 1989 Art. 1.

<sup>97</sup> Code du Travail Art. L122-52.

<sup>98</sup> Déc No. 2001-455 DC – 12. Janvier 2002 sur la constitutionnalité de la loi de modernisation sociale. – [www.conseil-constitutionnel.fr](http://www.conseil-constitutionnel.fr)

hogy a bizonyítási teher megosztása nem ütközik a védelemhez való alapjoggal.<sup>99</sup> Nem teljesen világos, hogy miért tekinthetők a fentiek szűkítő értelmezésnek, hiszen szinte szó szerint veszi át a határozat az érintett rendelkezések szövegét. Tény azonban, hogy a bizonyítási teher megfordítása már három jogterületen érvényesül: a munka világában, a lakhatással kapcsolatos és a zaklatással kapcsolatos polgári jogi jellegű eljárásokban.

### 5. Szankciók

A szankciókról a következőket rögzíti az Irányelv 13. cikke: *hatékonynak, arányosnak és visszatartó erejűnek* kell lenniük, és magukban foglalhatják az áldozat számára fizetendő kártérítést is. Ehelyütt érdemes leszögezni, hogy a francia jog lehetővé teszi, hogy ugyanazon diszkriminatív cselekmény miatt egyaránt induljon büntető, illetve polgári jogi jellegű eljárás, amennyiben erre léteznek a megfelelő jogszabályok. A büntetőjogi szankciók elsődlegesen a repressziót szolgálják, a polgári jogi jellegű szankciók pedig a reparációt, azaz a sértett jogainak helyreállítását.

A büntetőjogi szankciók szigorítására 2004-ben került sor. A Loi Perben II által módosított büntetési tételek a következők: természetes személlyel szemben három év szabadságvesztés és/vagy 45.000 euró pénzbüntetés, illetve minősített esetben öt év szabadságvesztés és/vagy 75.000 euró pénzbüntetés.<sup>100</sup> Abban a minősített esetben, amikor közszolgáltató vagy a közhatalom letéteményese valósít meg diszkriminációt, az előbbi büntetéseken kívül a következő mellékbüntetések alkalmazhatóak: a polgári, politikai és családi jogok gyakorlásától való eltiltás, eltiltás annak a közhivatalnak vagy szakmai, illetve társadalmi tevékenységnek a gyakorlásától, amelynek gyakorlása során a bűncselekményt elkövette vagy az ítélet nyilvánosságra hozatala.<sup>101</sup>

Jogi személlyel szemben 150.000 euró pénzbüntetést kell alkalmazni. Ezen kívül a következő büntetések alkalmazhatóak: szakmai vagy társadalmi tevékenység gyakorlásától való eltiltás legalább öt évre, esetleg véglegesen; bírói felügyelet alá helyezés minimum öt évre; a diszkriminációt megvalósító vállalat egy vagy több létesítményének bezárása, amennyiben az adott vállalat létesítményében valósult meg a diszkrimináció; kizárás a közbeszerzésből véglegesen vagy legalább öt évre; annak a dolognak az elkobzása, amelyet a bűncselekmény elkövetésére használtak vagy abból származik; illetve az ítélet nyilvánosságra hozatala.

A hátrányos megkülönböztetésre való felhívás eseteiben szintén szabadságvesztés, pénzbüntetés illetve a törvényben meghatározott mellékbüntetések alkalmazhatóak.

<sup>99</sup> Uo.

<sup>100</sup> Code Pénal Art.225-2.

<sup>101</sup> Code Pénal Art. 432-17.

A polgári jogi jellegű eljárások az áldozat jogainak helyreállítására helyezik a hangsúlyt. Így a diszkriminatív munkáltatói cselekmény elsődleges szankciója a semmisség,<sup>102</sup> emellett az áldozatnak kártérítés jár.

A szankciókat áttekintve a következőket állapíthatjuk meg. A rendszer pozitívuma, hogy *a hagyományos büntetőjogi eszközök mellett olyan eszközöket is alkalmaz, amelyek valóban preventív hatásúak lehetnek.* Így például a jogi személyekkel szemben nem csupán közvetlen anyagi hátrányt okozó intézkedések, hanem az adott jogi személyt távlatilag is hátrányosan érintő büntetések is alkalmazhatók, mint például az üzletbezárás vagy éppen az ítélet nyilvánosságra hozatala. (A büntetőjogi szankciók e differenciált rendjének előnyös hatását a gyakorlatban lerontja a diszkriminatív szándék bizonyításának nehézsége.)

A polgári jogi jellegű szankciók nagyon előnyösek abból a szempontból, hogy *az áldozat szempontjait szem előtt tartva számára nyújtanak valódi kompenzációt.*

Az Európa Tanács Rasszizmus és Intolerancia Elleni Bizottságának (ECRI) 7. számú, a faji megkülönböztetés elleni nemzeti jogalkotásról szóló ajánlásához fűzött magyarázat<sup>103</sup> figyelembevételével a francia szankciórendszer két hiányossága emelhető ki: Egyrészt *igen korlátozott jelleggel érvényesülnek a reparáció nem pénzbeli formái, másrészt hiányoznak az adott életviszonyhoz képest specifikus szankciók.*<sup>104</sup> Ezenkívül a fenti ECRI-dokumentum egy kifejezetten preventív jellegű szankciót is ajánlatosnak tart: azt, hogy pozitív intézkedésekkel kapcsolatos kötelezettséget rójanak a jogsértést elkövető személyre. Ilyen például a jogsértő alkalmazottai részére diszkriminációellenes képzés szervezésének kötelezettsége az egyenlő bánásmód biztosításáért felelős intézménnyel együttműködve. Ilyen jellegű intézkedést nem találunk a francia jogban, bár ez a típusú kötelezettség hosszútávon is változásokat okozhat a jogsértők diszkriminatív attitűdjében.

## 6. Védelem a megtorlással szemben

Az Irányelv 9. cikke kötelezi a tagállamokat, hogy nemzeti jogrendszerükbe olyan intézkedéseket vezessenek be, amelyek megvédik az egyéneket a panaszra vagy az egyenlő bánásmód elvének betartásáért indított eljárásra válaszként alkalmazott hátrányos bánásmódtól vagy hátrányos következményektől.

A megtorlással kapcsolatosan nincs általános, a diszkrimináció valamennyi esetére kiterjedő szabály a francia jogban. *Speciálisan a megtorlásra vonatkozó szabályt csupán a munkaviszonnyal összefüggésben elkövetett diszkrimináció, illetve a munkahelyi zaklatás miatt találunk.* A többi életviszony esetén csak

<sup>102</sup> Code du Travail Art. L122-45.

<sup>103</sup> Explanatory Memorandum to ECRI general policy recommendation No.7: On national legislation to combat racial discrimination.

<sup>104</sup> Uo. 31–33. pontok.

abban az esetben szankcionálható a megtorlás, ha valamely általános büntetőjogi tényállást valósít meg a magatartás.<sup>105</sup>

A munkaviszonnal összefüggésben elkövetett diszkrimináció vonatkozásában a megtorlás tilalmát a 2001. november 16-ai törvény iktatta be a munka törvénykönyvébe. Eszerint a munkavállaló nem szankcionálható, nem bocsátható el és nem alkalmazható vele szemben diszkriminatív intézkedés amiatt, hogy jelentette a diszkriminatív eljárást vagy tanúskodott az ügyben.<sup>106</sup>

A társadalmi modernizációról szóló 2002-es törvény iktatta be a megtorlás tilalmát a zaklatással összefüggésben. A munkaviszonnal összefüggésben leírtak irányadóak ebben az esetben is, némi kiegészítéssel: a munkavállaló nem szankcionálható, nem bocsátható el és nem alkalmazható vele szemben diszkriminatív intézkedés amiatt, hogy a zaklatást elszenvedte, vagy nem volt hajlandó elszenvedni, és jelentette a diszkriminatív eljárást vagy tanúskodott az ügyben. Semmisségi kérelemmel támadható meg minden, a megtorlás körébe tartozó intézkedés.<sup>107</sup> Így a megtorlásként alkalmazott felmondás is semmis, a munkavállaló viszont dönthet úgy, hogy nem kíván tovább az adott munkáltatónál dolgozni. Ebben az esetben a munkaviszony megszüntetése mellett, legalább hat havi munkabérének megfelelő kártérítésre jogosult.<sup>108</sup>

### 7. Békéltető eljárás

Az Irányelv az egyenlő bánásmód sérelmének orvoslási lehetőségeként említi a békéltető eljárást is.<sup>109</sup> A francia jogban specifikusan diszkriminációs esetekre vonatkozó békéltető eljárás nincsen, vannak azonban bizonyos eljárások, amelyek az egyenlő bánásmód sérelme esetén is alkalmazhatóak, illetve a munka törvénykönyve kifejezetten rendelkezik a mediációról zaklatási ügyekben.<sup>110</sup>

Munkahelyi zaklatás esetén a mediátor megkísérli kibékíteni a feleket annak érdekében, hogy a zaklatás megszűnjék. Amennyiben ez nem sikerül, tájékoztatja az áldozatot a rendelkezésére álló jogorvoslati lehetőségekről.

A büntető eljárási törvény szintén lehetővé teszi a mediációs eljárást<sup>111</sup>. Amennyiben az ügyész úgy ítéli meg, hogy egy ilyen jellegű intézkedés alkalmas lehet a sérelem orvoslására, javasolja a feleknek ezt a megoldást. Mediációra csak a felek beleegyezésével kerülhet sor. A mediáció ingyenes és megszakítja az eljárás elévülését. Amennyiben a mediáció sikeres volt, az eredményeként keletkezett köztelezettség a polgári eljárás szabályai szerint

<sup>105</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 32. p.

<sup>106</sup> Code du Travail Art. L122-45.

<sup>107</sup> Code du Travail Art. L122-49.

<sup>108</sup> Code du travail Art. L122-45-2.

<sup>109</sup> Irányelv 7. cikk (1) bekezdés.

<sup>110</sup> Code du Travail Art. L122-54.

<sup>111</sup> Code de Procédure Pénal Art. 41-1.



végrehajthatóvá válik. Ha pedig nem vezetett eredményre, a büntetőjogi felelősségre vonásnak nincs akadálya.

Polgári jogi jellegű jogvitákban általános lehetőség van békéltető eljárás lefolytatására. Nagyon fontos, hogy ez az eljárási határidő elévülésére nincs kihatással. Amennyiben a békéltetés sikeres volt, ezt okiratban rögzítik. Az okiratban foglaltak azonban főszabály szerint nem végrehajthatók. Kivételesen a felek kérésére a bíróság megerősítheti és a bírói ítélettel azonos jogerővel ruházhatja fel a megegyezést rögzítő okiratot, így az abban foglaltak kikényszeríthetővé válnak. E speciális esetet kivéve a békéltető eljárást követően sem kizárt a bírói út, még sikeres békéltető eljárást követően sem.<sup>112</sup>

A jogi úton kívüli megegyezés irányába hathat az ún. 114-es hívószám, azaz a diszkriminációs esetek jelzésére szolgáló ingyenes szám igénybevétele. A hívószámra beérkezett hívásokat regisztrálják, és az ügyet olyan szervhez vagy személyhez közvetítik, amelynek/akinek a segítségével a kérdés hatékony kezelése valószínűnek látszik. Így sok ügy kerül békéltetést végző tisztségviselőhöz, kikerülve ezzel a peres utat.<sup>113</sup>

#### 8. Az egyenlő bánásmód elvének érvényesítéséért küzdő szervezet

Az Irányelv 13. cikke szerint a tagállamok kijelölnék egy vagy több olyan szervezetet, amelynek feladata annak ösztönzése, hogy a személyek faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetés nélküli egyenlő bánásmódja megvalósuljon. E szervek az emberi jogok vagy az egyének jogainak védelmére nemzeti szinten hivatott intézmények részét képezhetik. A testület hatásköre a következőkre terjedjen ki: az áldozatok illetve az eljárásban részt venni jogosult egyesületek, szervezetek, más jogi személyek jogainak sérelme nélkül nyújtsanak önálló segítséget a megkülönböztetés áldozatainak panaszainak érvényesítésében. További feladata, hogy független vizsgálatokat folytasson a megkülönböztetés tárgyában, valamint hogy független jelentéseket adjon ki és javaslatot tegyen bármely kérdésben, amely összefügg az ilyen megkülönböztetéssel.

*Franciaországban jelenleg nem létezik olyan szervezet, amely teljesen megfelelné a fenti követelményeknek. A működő szervezetek együttesen sem valószínűsíthetően maradéktalanul az Irányelvben foglaltakat.*

A legtöbb szervezet tanácsadó, javaslattevő funkcióval rendelkezik, jelentések készítésére is feljogosult, ám nem járhat el egyedi panaszok esetén. A legrégibbi ilyen szervezet a *Nemzeti Emberi Jogi Tanácsadó Bizottság*, amelyet 1984-ben<sup>114</sup> egy miniszteri dekrétum állított fel.<sup>115</sup> A miniszterelnök tanácsadó testületeként évente készít nyilvános jelentést, amelyben megfogalmazza az

<sup>112</sup> Conciliateur de justice (29. 04. 2004) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>113</sup> LUCIE BROCARD: i. m. 25. p.

<sup>114</sup> Decret 89-912 of 19. dec.1989. – Hivatkozik rá SOPHIE RECHT: i. m. 36. p.

<sup>115</sup> Decret de 30. janvier 1989 – Hivatkozik rá SOPHIE RECHT: uo.

emberi jogok érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatait és észrevételeit. Szintén a miniszterelnök tanácsadó testülete az *Integrációs Főtanács*, amely 1989 óta létezik. Feladata a külföldiek illetve a külföldi születésű francia állampolgárok integrációjának elősegítése.

A diszkriminációval kapcsolatos kutatások készítésével foglalkozik az *Diszkriminációs Kutatási Csoport* (GELD),<sup>116</sup> amelyet az etnikai alapú diszkriminációs jelenségek elemzésére és ezzel kapcsolatosan ajánlások elfogadására, 1999-ben hozták létre.

Az Irányelvben meghatározott feltételeknek a leginkább az „Állampolgársághoz való Hozzáférést Elősegítő Megyei Bizottságok” (CODAC)<sup>117</sup> felelnek meg. E szerveket szintén 1999-ben, egy belügyminiszteri körlevéllel hozták létre.<sup>118</sup> E testületek nem csupán az állampolgárság megszerzésével kapcsolatos problémákkal foglalkoznak, hanem az állampolgárság tartalmi elemeinek biztosítása, így az egyenlő bánásmód érvényesülése és a társadalomba való beilleszkedés elősegítése a céljuk. Ennek körében számos feladatuk van, e körbe tartozik kapcsolattartás a munkáltatókkal valamint köztisztviselőkkel, közszolgáltatókkal, akik gyakori kapcsolatba kerülhetnek olyan személyekkel, akik faji diszkrimináció alanyaivá válhatnak, segíteni őket a diszkriminatív helyzetek felismerésében és megfelelő kezelésében. Ezenkívül állandó titkárságukon fogadják a hatóságok lakhatással, szolgáltatások nyújtásával kapcsolatos diszkriminatív intézkedéseire vonatkozó bejelentéseket, illetve hozzájuk jutnak el a 114-es hívószámon jelzett diszkriminációs panaszok is. A tudomásukra jutott ügyekben nem járhatnak el önállóan, azonban továbbítják őket a hatáskörrel rendelkező szervhez, illetve amennyiben több ilyen van, az általuk legalkalmasabbnak ítélt szervhez.<sup>119</sup>

A jelenleg létező szerveken kívül a közeljövőben hozzák létre azt a testületet, amely minden szempontból meg fog felelni az Irányelvben foglalt feltételeknek.

### 9. A létrehozandó szervezetről

Az egyenlő bánásmód előmozdítására felállítandó szerv gondolja már 1999-ben felvetődött. Jean-Michel Belorgey, az Integrációs Főtanács elnöke – a Munkaügyi és Szolidaritási Minisztérium számára készített diszkrimináció elleni fellépéssről szóló jelentésében – javasolta egy olyan független szervezet létrehozását, amely a foglalkoztatással kapcsolatos diszkriminációs panaszok esetén jár el.<sup>120</sup> Ennek létrehozására azonban nem került sor.

<sup>116</sup> Groupe d'études sur les discriminations.

<sup>117</sup> Commissions Départementales de l'Acces á la Citoyenneté.

<sup>118</sup> Circulaire du 18. janvier 1999.

<sup>119</sup> SOPHIE RECHT: i. m 37. p.; LUCIE BROCARD: i. m. 25. p.

<sup>120</sup> ECRI – Second Report on France (Adopted on 10. Dec. 1999 – made public on 27. June 2000) – [www.coe.int](http://www.coe.int)

A diszkrimináció elleni küzdelemre specializálódott szervezet ötlete 2002 októberében vetődött újra fel, amikor Chirac köztársasági elnök bejelentette a szerv létrehozásának tervét.<sup>121</sup> Az előkészítő munkálatok Bernard Stasi ombudsman vezetésével 2003 júniusában kezdődtek meg. 2003 decemberéig több, mint 140 megbeszélést és egyeztetést tartottak – többek között – civil szervezetekkel, szakszervezetekkel, közszolgáltatókkal, egyházak és pártok képviselőivel. Az 2004 februárjában elkészült Stasi jelentés egy általános, tehát nem csupán a faji diszkrimináció, hanem valamennyi diszkriminációs ügyben hatáskörrel rendelkező, független testület létrehozása mellett voksolt. A leendő szervezet funkciói teljes mértékben lefednék az Irányelvben foglaltakat, ide értve a megfigyelő, értékelő, kutató, konzultatív funkciókat, e körben a jogszabályok véleményezését és közhatalmi szerveknek való javaslattétel jogát, valamint az egyéni panaszok orvoslását. Az áldozatok közvetlenül fordulhatnak majd a szervhez.

A testület saját vizsgálódási jogosítványokkal rendelkezne, mind a közigazgatási szervek, mind a magánszemélyek vonatkozásában. Az új szerv nem olyan módon orvosolja majd az áldozatok panaszát, hogy hatósági hatáskörben kötelező jellegű döntéseket hoz. Ehelyett az ajánlás-jellegű megoldások, a mediálás illetve súlyosabb esetben a bírósághoz fordulás, a közérdekű kereset megoldásai érvényesülnek majd tevékenységében.<sup>122</sup>

A testület összetétele a következőképpen alakulna: elnökét a köztársasági elnök nevezné ki, hat tagját közjogi méltóságok (a Nemzetgyűlés, a Szenátus, a Semmitőszék, az Államtanács, a Gazdasági és Szociális Tanács elnökei és az Ombudsman). Ezen kívül a testület tagja lenne négy jeles személyiség, akiket az elnök és a hat tag választ majd meg. Munkáját húsz fős, nagyrészt civil szervezetek és szakszervezetek képviselőiből álló szakértői csoport segíti majd.<sup>123</sup>

A szerv felállítását, amely a könnyebb elérhetőség érdekében területi kirendeltségekkel is rendelkezne majd, 2005. január 1.-jére tervezik.

#### *IV. A jogvédelem hatékonysága*

Vajon a vázolt eljárási rendelkezések mennyiben nyújtanak valóban hatékony védelmet a diszkriminatív magatartásokkal szemben a gyakorlatban?

*A büntető eljárással kapcsolatban már az eljárás megindításánál is találunk problémás pontokat.* Elsőként szembeötlik, hogy a diszkrimináció áldozatául esett személyek gyakran félnek eljárást indítani.<sup>124</sup> Ezen nem is lehet csodál-

---

<sup>121</sup> Vers la Haute Autorité de Lutte contre les discriminations et pour l'égalité. (18.02.2004.) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>122</sup> Rapport Stasi „Vers la haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité” (16/02/204) – [www.le114.com](http://www.le114.com)

<sup>123</sup> Rapport Stasi – uo:

<sup>124</sup> LUCIE BROCARD: i. m. 20. p.

kozni, hiszen kizárólag a munkajog területén találunk sajátos szabályokat a megtorlással összefüggésben. A francia jog azonban tartalmaz az eljárás indítását elősegítő szabályokat is, így ingyenes diszkriminációs segélyhívó számot, valamint biztosítja a civil szervezetek széleskörű keresetindítási jogát, hogy az áldozat ne egyedül nézzen szembe a nála általában erősebb pozícióban levő elkövetővel. Ami a jogérvényesítés anyagi vonzatát illeti, a civil szervezetek illetve szakszervezetek eljárás-indítási joga részben erre is megoldás, hiszen ilyen esetben nem terheli az áldozatot ügyvédi költség, sőt akár az eljárási költségeket is átvállalhatják e szervezetek. Emellett pedig lehetőség van az eljárási költségek teljes vagy részleges állam általi megfizetésére.<sup>125</sup>

A büntető eljárások indulásában a panaszokat fogadó hatóságok is szerepet játszanak, előfordul, hogy a hatóság nem hajlandó felvenni a diszkriminációval kapcsolatos panaszokat.<sup>126</sup> A büntetőeljárás lefolytatásáról az ügyész dönt. Az, hogy indít-e eljárást, egyrészt a rendelkezésre álló bizonyítékoktól függ, másrészt pedig az adott ügyész egyéni érzékenységének, hozzáállásának függvénye is. Sok múlik az adott ügyészség munkaszervezésén – a párizsi ügyészségen például külön munkacsoport foglalkozik a rasszista motivációból elkövetett bűncselekményekkel. Ügyészi támogatás hiányában is lefolytatható az eljárás, ha letesznek egy, a vizsgálóbíró által meghatározott összeget (153 és 2300 euró között) – amely viszont a jogérvényesítés akadályja lehet.<sup>127</sup>

Az *alkalmazandó büntetések* szigorítását megelőzően problémát jelentett, hogy igen kevés volt az elítélés, és ilyen esetekben is általában pénzbüntetést, kivételes esetekben felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki, végrehajtandó szabadságvesztést pedig soha.<sup>128</sup>

A 2003-as illetve 2004-es szigorításokat követő időszakról még nem állnak rendelkezésre adatok, de két tendencia tűnik valószínűnek. A kiszabott büntetések súlya – tekintettel a törvényi előírásokra – bizonyára nőtt. Ám lehetséges, hogy a szigorú szankciókra tekintettel tovább csökken a hatóságok hajlandósága a diszkriminációs ügyekben való eljárásra. Nagyon is reális veszélye lehet annak, hogy a jogalkalmazók már csak azért is visszarettennek a diszkrimináció tényének megállapításától, mert az elkövetőt három vagy akár öt évi szabadságvesztésre kellene ítélni. Ha ehhez hozzáteszük, hogy az ártatlanság vélelme a diszkrimináció illetve a diszkriminatív szándék minden kétséget kizáró bizonyítását követeli meg (és a bizonyítási teher természetesen nem fordul meg a büntető eljárásban), aligha várható a büntetőjogi elítélések rohamos növekedése. Noha az alkalmazandó büntetőjogi szankciók sokrétűek, ma is igazat lehet adni

<sup>125</sup> SOPHIE RECHT: i. m. 27. p.

<sup>126</sup> LUCIE BROCARD: i. m. 20. p.

<sup>127</sup> Uo.

<sup>128</sup> 1993-ban 8 személyt ítélték el diszkrimináció miatt, 1994-ben 13-at, 1995-ben 8-at, 1996-ban 10-et és 1997-ben 4-et. – SOPHIE RECHT: i. m. 27. p. Az ECRI 1999-es országjelentése ugyan némi javuló tendenciáról szól, azonban még mindig nem találja megfelelőnek a diszkrimináció-tilalom foganatosítását.

Lucie Brocard azon 2001-ben tett megállapításának, amely szerint a büntetőjogi rendelkezések nem biztosítanak kellően hatékony jogorvoslatot, ugyanis nincs valóban elriasztó hatásuk. Az áldozatra azonban negatív pszichés hatásuk lehet, mert a büntetőjogi tilalom reményt kelt, míg az alkalmazás csalódást.<sup>129</sup>

A diszkriminációra felhívás eseteiben az eljárást jelentősen nehezítette, hogy rövid volt a rendelkezésre álló három hónapos határidő. E gond a Perben II. törvénnyel megszűnt, bár továbbra is fennáll az a probléma, hogy ha a feljelentés megtételekor nem megfelelő törvényi tényállásra hivatkoznak, a bíróság – más bűncselekmény-típussal ellentétben – nem jár el. Laikusok számára pedig nem feltétlenül egyértelmű, hogy becsületsértés, rágalmozás vagy éppen diszkriminációra történő nyilvános felhívás valósult-e meg, illetve hogy volt-e annak eredménye.<sup>130</sup>

*A diszkrimináció előfordulási területei közül azok a megfelelően rendezettek, ahol polgári jogi jellegű védelem is van, így a munkajog, valamint a lakhatással kapcsolatos életviszonyok.*

Összefoglalva tehát, a büntetőjogi megközelítés nem tűnik kellően hatékonynak a diszkrimináció elleni küzdelemben. Ami a megközelítés legnagyobb előnyét adná, azaz a generál-preventív hatás csak akkor jelentkezne valójában, ha az ígért szankciók ténylegesen és biztosan követnék a diszkriminatív cselekményt.<sup>131</sup>

### Összegzés

A fentiekben áttekintettük, hogy milyen stratégiát választott Franciaország a diszkrimináció elleni küzdelemre, illetve hogy az alkalmazott eszközök egyrészt mennyire hatékonyak, másrészt pedig mennyiben felelnek meg az Európai Unió faji diszkrimináció elleni irányelvében foglaltaknak.

Láthattuk, hogy mivel a diszkrimináció a francia alkotmány egyik alappillére, azaz az egyenlőség ellen intézett támadás, ezért a jogalkotó a legdrasztikusabb eszközhöz, azaz a büntetőjoghoz nyúlt a hátrányos megkülönböztetés leküzdésére. A büntetőjogi megközelítés azonban nem tűnik kellően hatékony eszköznek. A büntetőjogi eszközökön kívül esetenként polgári jogi jellegű sza-

<sup>129</sup> LUCIE BROCARD: i. m. 20. p.

<sup>130</sup> ECRI 2. jelentése Franciaországról és Rainer Nickel – Andrea Coomber – Mark Bell – Tansy Hutchinson – Karima Zahi: European Strategies to Combat Racism and Xenophobia as a Crime. April 2003 11. p. – [www.enar-eu.org](http://www.enar-eu.org)

<sup>131</sup> „A szankció hatékonyságának két alapvető feltétele van: a) az egyik, hogy milyen az adott jogsértés társadalmi megítélése (...) b) milyen gyorsan, és a hatóságok által észlelt ügyek mekkora arányában, ennyire elkerülhetetlenül következik be a felelősségrevonás, azaz milyen az adott jogsértés felderítési és felelősségre vonási aránya.” – In: Szakvélemény az Im/HÁTIV/2002/TÜ/472. szám alatt közzétett, Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről szóló törvény koncepciójáról. – In: Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről 2002. január 1. – december 31.; 3. sz. melléklet – 253. p.

bályok beiktatására is sor került. Ezáltal egyrészt tágult a szabályozás hatóköre illetve a bővültek a jogvédelem lehetőségei, másrészt azonban áttekinthetetlené, emellett sokszor következtelenné, féloldalassá vált a szabályozás. Ez természetesen az Irányelv rendelkezéseinek végrehajtására is hatással volt. Amellett, hogy a szerteágazó francia szabályozás nagy vonalakban lefedi az Irányelvben foglalt követelményeket, nem az Irányelv logikája szerint teszi azt. Így jellemzőek a fogalmakkal kapcsolatos problémák: meghatározott definíciók, sőt fogalmak hiányoznak, esetenként azonban fellelhető a hiányzó fogalmak mögötti tartalom, amely többé-kevésbé lefedi az Irányelv követelményeit. Mindez a szabályozás távlati fejlesztése szempontjából is problémákat jelenthet, ugyanis a meglévő alapokkal meglehetősen nehéz feladatnak tűnik szabályozás egységes szempontok alapján történő továbbfejlesztése.

## KATALIN SZAJBÉLY

### LES MESURES CONTRE LES DISCRIMINATIONS EN FRANCE, EN VUE DE LA DIRECTIVE 2000/43/EC

#### (Résumé)

Le concept d'égalité formelle prend son source dans la Révolution de 1789, ou les valeurs d'égalité, fraternité et liberté ont l'emporté sur des valeurs anciennes. Dès cette date, l'égalité signifie une parité des citoyens de la République Française, et implique une interdiction de reconnaître officiellement les diversités de certains citoyens ou leurs groups. Par conséquent, la France déni l'existence des minorités dans la République. Cette conviction se réflète par plusieurs décisions du Conseil d'État.

L'approche française originaire intégrationniste en ce qui concerne la lutte contre les discriminations, découle du concept d'égalité formelle. Mais malgré les efforts plus ou moins réussis à l'intégrer les migrants et leurs ascendants au sein des institutions d'éducation et socialisation, les discriminations n'ont pas disparu. Par contre, elles touchent la deuxième génération des immigrés qui, ayant la citoyenneté française et ayant participé au système scolaire français, sont théoriquement intégrés dans la société. Alors nouvelles méthodes devaient être adoptées.

La Directive 43/2000/EC a obligé les états-membres à adopter une série de mesures pour assurer l'interdiction de toutes formes de la discrimination raciale. Comme conséquent, la France devait aussi transposer les dispositions de cette Directive. L'étude présente porte sur les méthodes françaises pour assurer la conformité à la Directive dans la lumière des antécédents et analyse les mesures selon leur efficacité et correspondance aux prescriptions communautaires.